

ЛОГІКА ЗАПИТАННЯ-ВІДПОВІДІ У ЮРИДИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Розглянуті деякі особливості оцінки питань і відповідей в юридичному дискурсі. Привернута увага до відмінності підстав оцінки відповідей-суджень і відповідей-алгоритмів.

Рассмотрены некоторые особенности оценки вопросов и ответов в юридическом дискурсе. Обращено внимание на отличие оснований оценки ответов-суждений и ответов-алгоритмов.

Some features of evaluation of questions and answers in law discourse are studied. Attention is focused on difference between grounds to evaluate answers-propositions and answers-algorithms.

Запитання і відповідь – універсальні форми юридичного дискурсу. Вони, зокрема, не можуть бути еліміновані з повноцінного спілкування усіх суб'єктів кримінального процесу на усіх його стадіях. Тому логічні розвідки зі з'ясування критеріїв правильності запитань і відповідей, а також вивчення типових тут помилок чи навмисних хитрощів мають очевидну юридичну значущість.

Встановленням вимог до правильних запитання і відповіді зазвичай займається *інтеррогативна логіка* (з англійської *interrogate* – питати, допитувати). Хоча у сфері юриспруденції результати інтеррогативної логіки виявляються скоріше необхідними, ніж достатніми, доцільно починати саме з них, поступово збагачуючи знайдене через залучення відповідної юридичної інформації.

Низка логічних вимог до правильного питання була сформульована білоруським фахівцем В. Ф. Берковим, зокрема вимога *обґрунтованості*, яка полягає у «*правомірності (істинності) передумов питання*». При цьому поняття передумови так чи інакше пов'язувалося зі знанням усієї великої кількості релевантних відповідей, серед яких знаходиться шукана. Та у цьому випадку «*пізнавальне значення вимоги істинності передумов надто невелике: адже ми в змозі визначити правомірність постановки питання лише після знаходження правильної відповіді*» [1, с. 123]. Справді, у нетривіальних пізнавальних ситуаціях правильна відповідь невідома, а досить часто невідомо і те, чи існує вона взагалі.

У новіших публікаціях критерії оцінки питань змінені, як і саме поняття передумови питання. Правильність питання визнається залежною, перш за все, *від його змісту, від відповідності передумови питання, тобто вихідного знання, реальному стану справ*. У цьому сенсі мінчанка Г. І. Малихіна пише: «*Питання, ґрунтоване на істинній передумові, називається у логіці **правильним, ко-***

ректним. І навпаки, питання, ґрунтоване на хибній передумові, називається **неправильним, некоректним**» [2, с. 106], порівн. [3, с. 185–186]. Проте вихідне знання, котре спонукає ставити нетривіальні питання, за своєю суттю зазвичай є неповним чи неточним. Встановлення його логічного значення часто виявляється проблематичним. Отже, з огляду на висновок В. Ф. Беркова, і у цьому випадку слід визнати обмеженість вимоги істинності передумови та одержуваних на її підставі оцінок. Резонно припустити, що неформальної умови встановлення правильності нетривіальних питань, так би мовити а ргіогі, не існує взагалі. Тому не слід відмовлятися від опрацювання сумнівних питань (і відповідей), котрі з часом можуть виявитися неправильними.¹ Слушно уникати лише постановки вочевидь позбавлених сенсу або логічно некоректних питань, для яких хибність передумови дійсно доведена.

Але з огляду на особливості юридичного дискурсу вимоги до правильних питань є сильнішими. Зокрема забороняється ставити запитання, у формулюванні яких міститься відповідь, частина відповіді або підказка до неї (навідні питання) (див., напр., статті 143, 167 чинного Кримінально-процесуального кодексу України). Тобто, по-перше, не усі питання, правильні логічно, можуть визнаватися коректними юридично. По-друге, статус навідного питання є не абсолютним, а контекстуально залежним. Справді, одне і те саме запитання буде або не буде навідним залежно від вихідної інформації й намірів особи, яка його ставить. Наприклад, певним чином артикульоване питання до свідка з боку слідчого: «Ви бачили на місці злочину Іванова?» слід визнати навідним, якщо той, хто його ставить, впевнений у присутності Іванова на місці злочину і намагається «вичавити» зі свідка бажане підтвердження: «Я бачив на місці злочину Іванова». Коли ж слідчий не має таких відомостей і не підказує акцентуванням уваги саме на Іванові бажану для себе відповідь, то вказане питання навряд чи можна кваліфікувати як навідне.

Відомі поділи відповідей за різними підставами, але зараз зупинимось на висновку В. Ф. Беркова щодо існування «двох груп відповідей, одні з яких виявляються відповідями на правильно поставлені питання... а інші вказують на відсутність смислу чи неправомірність самої постановки питання» [1, с. 95]. Натомість у сучасній літературі те, що назване В. Ф. Берковим другою групою відповідей, розуміють як різновиди оцінки питання.

¹ Трапляється, що навіть логічно некоректні питання стимулюють наукове пізнання чи практичну діяльність. Зокрема позитивним результатом дослідження може бути доведення некоректності питання.

За Рут Менор, *відповідь* на питання слід відрізнити від *реакції*, яка не обов'язково є відповіддю. Реакція – будь-яка дія адресата питання, викликана його виголошенням запитувачим. Існує кілька видів реакції, включаючи відповідь і оцінку. Оцінка – це вид реакції, що стосується постановки питання. Вона може бути *позитивною* і *негативною*. Негативна оцінка, у свою чергу, поділяється на *заперечення* і *оцінку корекції*. Заперечення використовується адресатом для висловлення того, що поставлене запитання його не стосується. Оцінка корекції фіксує те, що передумова даного питання неприйнятна або недосяжна, тобто питання некоректне.

Як бачимо, реакція на питання можлива навіть тоді, коли не можна дати не тільки прямої відповіді, а й будь-якої відповіді взагалі. Негативна реакція, зокрема, буде доречною у випадку питання з надто сумнівною чи напевне хибною передумовою. Однак питання може бути не тільки *логічно некоректним*, але і *нечесним* чи *незаконним*. З цих причин *постановка питань не завжди виявляється таким вже невинним ділом, як інколи вважають* [4, р. 3].

Наведені Менор міркування корисні тим, що уводять в обіг поняття, котрі дозволяють більш повно і точно описати різні за природою дії адресата, викликані запитанням. Вони акцентують увагу на особливих, але доволі поширених недоліках повсякденних дискурсів, у тому числі і юридичного, спрямовуючи на вивчення випадкових помилок або ж свідомих софістичних питань, на формування вмінь адекватно на них реагувати, переконливо їх критикувати.

У ґрунтовному дослідженні сучасного канадського логіка Дугласа Велтона «Question-Reply Argumentation» [4] розглянуто кілька різновидів питань, які зазвичай вважають підступними «питаннями-пастками»:

- традиційна *«помилка багатьох питань»*, ілюстрована відомим з часів давніх греків запитанням: «Чи кинув ти кривдити свого батька?»;

- хитрість під назвою *«чорно-біле питання»*, наприклад: «Ви «голуб» або «яструб»?»;

- хитрість під назвою *«навантажене питання»*, наприклад: «Хіба можна пояснити, чому партія нехтує інтересами безробітних усієї країни через нечесну політику величезних витрат у «своєму» виборчому окрузі?»;

- хитрість під назвою *«питання, що атакує особу»*, наприклад: «Коли ви перестанете проповідувати важливість сильної національної оборони, адже ви особисто ухилилися від військової служби у В'єтнамі?».

Д. Велтон звертає увагу на те, що оцінки запитань зазначених різновидів виявляються знов-таки не абсолютними, а контекстуально залежними. Дійсно, вони залежать від логічного значення конкретних передумов. Для першого з наведених прикладів – це

судження: «Ти колись кривдив свого батька». Якщо дана передумова істинна, то і запитання логічно коректне, а сфера пошуку відповіді на нього складається з альтернатив: «Так, кинув» і «Ні, не кинув». Хоча будь-яка з них створює для адресата певний дисконфорт, оскільки свідчить про неналежне ставлення до батька, але це – справедлива кара для нього. Коли ж передумова хибна, то і запитання некоректне: дати правильну відповідь на нього не можна, натомість слід у негативний спосіб реагувати. Якщо ж так не зреагувати, а спробувати відповісти у якийсь з двох можливих способів, то це буде означати визнання правильності питання і, відповідно, його передумови. Цей фактичний наклеп адресата на самого себе – кара не за неповагу до батька, а за невміння ідентифікувати і критикувати софістичні пастки. Отже, щоб уникати різних загроз, прихованих у вказаних вище і у подібних до них хитрих «питаннях-пастках», адресатові слід, перш за все, вміти їх оцінювати, можливо, як некоректні, нечесні, незаконні.

Питання може бути логічно правильним, але незаконним. Приклад наведеного запитання, незаконного для допиту, розглянутий вище. Крім цього, постановка питань цілком підпадає під п. 3 ст. 22 КПК України, за яким *забороняється домагатися показань обвинуваченого та інших осіб, які беруть участь у справі, шляхом насильства, погроз та інших незаконних заходів*. Коли ж таке трапиться, то цілком правомірною з боку самого адресата чи інстанції, що слідкує за дотриманням законності, буде негативна оцінка питання.

Може статися, що питання відповідає усім вимогам логічної правильності, чесності і законності, проте адресат вправі на нього не відповідати, а знов-таки обмежитися негативною реакцією. Тут вступає в силу п. 1 ст. 63 чинної Конституції України, за яким *особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом*. Наприклад, питання слідчого до дружини наявного підозрюваного: «Де ваш чоловік знаходився вчора вдень?» можна оцінити як логічно коректне і таке, що не порушує норм моралі чи закону. Більше того, щира відповідь на нього могла б прояснити обставини справи, у тому числі й сприятливі для підозрюваного. Попри це дружина підозрюваного, входячи до кола його близьких родичів, може за своєю волею як відповісти на дане питання, так і зреагувати відмовою від відповіді. Отже, у межах юридичного дискурсу поряд з оцінкою питань як логічно коректних, чесних і законних набуває значення й оцінка з огляду на конституційні права адресата.

Крім зазначених вище, до запитання можуть висуватися ще й суто мовні вимоги, наприклад формулювання зрозумілою для адресата мовою, недопущення ненормативної лексики, ясність

формулювання тощо. Їх порушення також вимагає відповідної оцінки з боку адресата чи інших суб'єктів спілкування.

Обговорюючи умови правильності відповідей, як правилоу першу чергу вказують на *істинність*. Чи завжди це справедливо?

По-перше, ще у XIX ст. Бернард Больцано виділив різновид питань «з опису способу дії» (наприклад, «Як викликати свідка на допит?»). Відповідями на такі запитання будуть не судження, а *алгоритми* відповідних дій (наприклад, за ст. 166 КПК України, «Свідок викликається до слідчого повісткою, яка вручається під розписку свідкові, а в разі його тимчасової відсутності – кому-небудь з дорослих членів його сім'ї, житлово-експлуатаційної організації ...»). Але алгоритми за своєю природою не мають логічних значень «істина» або «хиба», тому умови правильності відповідей-алгоритмів відрізняються від умов правильності відповідей-суджень. Якщо вимогою до логічно правильної відповіді-судження є істинність, то у випадку відповіді-алгоритму слід вимагати, як мінімум, її *здійсненності*.

Наприклад, правильною відповіддю на питання: «Хто є свідком у справі Сидорова?» може бути істинне судження: «Іванов є свідком у справі Сидорова». А правильними відповідями на питання: «Як викликати Іванова на допит у справі Сидорова?» можуть бути такі нескладні алгоритми: «Вручити повістку особисто Іванову і одержати його розписку про це» або «Вручити повістку дружині Іванова і одержати її розписку про це». У ситуації однаково реальної досяжності Іванова і його дружини перший з вказаних алгоритмів вочевидь буде більш ефективним, результативним [5, с. 395]. Але коли на відміну від своєї дружини Іванов тривалий час недосяжний, то правильною відповіддю-алгоритмом залишається лише друга із зазначених вище: саме вона здійсненна, хоча і порівняно менш ефективна. Отже, оцінка правильності відповіді-алгоритму ґрунтується на комбінації вимог *здійсненності* і *ефективності*. З юридичної точки зору, пропонуваній у відповіді алгоритм дій має, звичайно, ще й *не суперечити чинному законодавству*.

По-друге, опрацьовуючи питання, ми досить часто одержуємо сумнівні відповіді-судження, логічне значення яких на досягнутому рівні пізнання не може бути встановлене точно. У цих ситуаціях, типових для юридичного дискурсу, доцільно говорити про гіпотетичні або імовірнісні відповіді, різного роду *версії*. Зрозуміло, що тут-і-зараз правильношою визнається відповідь, ймовірність істинності якої вища. Хоча не виключено, що у процесі подальшого дослідження ця оцінка виявиться помилковою, а сама відповідь – хибною.

По-третє, вимога істинності або відносно більшої ймовірності для відповіді-судження, котра тут-і-зараз приймається за правильну, є суттєвою, проте не єдиною. Не менш важливою висту-

пає вимога *відповіді по суті питання*. Наприклад, коли на запитання слідчого: «Де ви були учора зранку?» свідок щиро повідомляє: «Я хворий на грип», то ця відповідь хоча й істинна, але не по суті й тому в даному контексті неправильна. Крім того, цілком правильна відповідь має бути максимально *точною і, бажано, прямою*.

Список літератури: 1. Берков В. Ф. Вопрос как форма мысли / Берков В. Ф. – М. : Изд-во БГУ им. В. И. Ленина, 1972. – 136 с. 2. Малыгина Г. И. Логика : учеб. пособ. / Малыгина Г. И. – [2-е изд., испр.] – Минск : Высш. школа, 2003. – 240 с. 3. Хоменко І. В. Логіка – юристам : підручник / Хоменко І. В. – К. : Четверта хвиля, 1997. – 392 с. 4. Walton, Douglas N. Question-Reply Argumentation / Walton, Douglas N. // Contributions in Philosophy, 1989. – № 40. – 405 p. 5. Кримінально-процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / [за заг. ред. В. Т. Маляренка, В. Г. Гончаренка]. – [2-е вид., перероб. і доп.] ; у 2 ч. – К. : Форум, 2004. 6. Конституція України – основа реформування суспільства. – Х. : Право, 1996. – 96 с.

Надійшла до редколегії 05.04.2009

УДК 316.334.23+3.085

В. И. Сперанский

СОЦИАЛЬНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ БИЗНЕСА: СУЩНОСТЬ И ОСОБЕННОСТИ ПРОЯВЛЕНИЯ

У статті розглядається сутність та особливості прояву соціальної відповідальності бізнесу. Автор подає власну концепцію участі бізнесу у вирішенні соціально-економічних проблем в умовах трансформації суспільних відносин.

В статье рассматривается сущность и особенности проявления социальной ответственности бизнеса. Автор предлагает собственную концепцию участия бизнеса в решении социально-экономических проблем в условиях трансформации общественных отношений.

In the article the substance and peculiarities of social responsibility of business is viewed. The author has given his own conception on the role of business for solving social economic problems under circumstances of transformed social relations.

Вряд ли кто станет всерьёз оспаривать утверждение, что для эффективного решения проблем ряда стран СНГ необходимо участие, не поддержка, а именно непосредственное и постоянное участие бизнеса в преодолении препятствий на пути социально-экономического развития. Поэтому одной из первоочередных задач продолжающегося реформирования общественных отношений является развитие социальной ответственности бизнеса.

Констатируя это, нельзя не задаться вопросом, почему же, несмотря на единодушные, всеобщую заинтересованность, социальная ответственность как российского, так и украинского бизнеса не развивается должным образом? Может всё дело в безответственности бизнесменов? В их неподготовленности – или даже в нежелании – участвовать в решении социальных проблем? А мо-